

ború előtti évek radikalizmusa kritikai ábrázolást sugall, a transzilvanizmus illúziói viszont fékezik a bírálatot, s e két elv ellentmondása a regényben mint megformálási zavar tükröződik.

Folytatja a *Nyugat* első nemzedékének korábbi törekvéseit a *Fekete kolostor* is. A mű tematikai környezete — a háborús regény — és műfaji hagyományai — a magyar és francia emlékiratirodalom — kijelölése után a monográfus a „modern magyar próza tablóján” helyezi el a regényt. A *Nyugat* korai prózájával rokonító jegyek a korrajz igénye, a nemzedékfelmérő funkció s a lélekábrázoló törekvések „átmenetisége” (a tudatalatti élményeket felfedezik, de korszerű eszközök híján misztikus sejtésekkel és jelképekkel fejezik ki). Viszont a dokumentumszerűség, az arányos és konstruktív szerkesztés, a tárgyasság éppúgy, mint a kollektivistá tendencia s az általános szimbolikus jelentést hordozó „állapot” rajza — mindez a háború utáni irodalom jellegzetes alkotásává teszi a *Fekete kolostort*. A bravúros összehasonlító műfajtörténeti fejtegetésekkel szemben a regény belső világának feltárása kevésbé sikerült. Igaz, e téren olyan tündöklő elemzésekkel kellene felvenni a versenyt, mint Babitsé,

Kosztolányié vagy Bókáé. Az analízis élményszerűségét talán az a vitatható megoldás csökkenti, hogy a fogsági élet eseményeit s Kuncz világszemléletének ottani átalakulását — ami tárgya és alapszeméje a regénynek — másutt, az életrajz keretében tárgyalja, s így a mű „nyersanyagát” és technikáját egymástól elkülönítve veszi szemügyre.

A könyv Kuncz Aladár utókorára való kipillantással zárul. A szövegben vagy lábjegyzetekben felsorolt megemlékezések és tanulmányok valóságos kis bibliográfiává állnak össze. Ebből talán csak Tamási Áron búcsúztatója hiányolható: A szív megemlékezése és az elme töprengése alcímű írása ugyanis eredeti megfigyeléseket és adalékokat tartalmaz Kuncz szerkesztői habitusáról s kettejük kapcsolatáról. (L. Tamási Áron: *Vírraszlás*. Bp. 1943. 145—151. l.) Ennél az apróságnál sokkal fontosabb azonban az a tény, hogy a fejezet meggyőzően dokumentálja egy vonzó egyéniség s egy nagy mű időn és nyelvi határokon átsugárzó hatását, s a *Fekete kolostor* világirodalmi recepciójának feltárásával közvetve Pomogáts kitűnő monográfiájának rangját-jelentőségét is megnöveli.

Csűrös Miklós

SZATHMÁRI ISTVÁN: RÉGI NYELVTANAINK ÉS EGYSÉGESÜLŐ IRODALMI NYELVÜNK

Bp. 1968. Akadémiai Kiadó 453 l. (Nyelvészeti Tanulmányok, 11.)

Aki majd egyszer századunk magyar tudományos életének bemutatására vállalkozik, valószínűleg meg fogja állapítani, hogy a többi „szellem”-tudomány tétovázása, vívódása, önromboló bizonytalankodása idején nyelvtudományunk egészségesen és csaknem egyenes ívben fejlődött: híven saját értékes hagyományaihoz s mégis készen a kívülről érkező termékenyítő hatások befogadására. Szép bizonyosság erre az a mód, ahogyan a saussure-i szemlélet jelentkezésére reagált. Nem adta fel saját történeti iskolázottságát, de szakított a korábban megszokott módszerrel, mely az egyes nyelvi tények történetét elszigetelten nyomozta; érzékennyé vált a nyelv rendszer-volta iránt, s a nyelvi jelenségeket, azok történetét a nyelvi rendszer egészében kezdte kutatni, értelmezni.

Valószínűleg ennek a szemléleti változásnak köszönhető az irodalmi nyelv kutatásának modern programja, amelynek egyik első

megfogalmazója s úttörője Pais Dezsőnek 1953-ban megjelent tanulmánya volt. Bárczi Géza 1963-ban állapította meg, hogy „az irodalmi nyelv történetének és vele párhuzamosan a nyelvjárástörténetnek kutatása egészen fiatal ága nyelvtudományunknak, voltaképpen alig tíz-egynéhány évre tekinthet vissza” (A magyar nyelv életrajza, 223). Ez a tíz-egynéhány év s a 63 óta eltelt fél évtized azonban alapos és jól szervezett munka ideje: teljes képet korántsem rajzolt, de jelentős és megbízható eredményeket értelt.

Ennek az irodalmi nyelvünk kialakulását és történetét nyomozó kutatási programnak része Szathmári István monográfiája is. Maga a szerző így ad számot vállalkozásának céljáról: „Munkám célja röviden, hogy Sylvesternek a Hegendorf Kristóf: „Rudimenta grammatices Donati...” című munkájához (Krákkó, 1527) írt értelmezéseitől Tsétsi János ortográfiájával (kiadva a Pápai Páriz

szótárához [Dictionarium Latino—Hungaricum”, Leutschoviae, 1708.] kapcsolva) bezárólag megjelent nyelvtanok és nyelvtanfélék közvetlen és közvetett vallomása alapján nyomon kövessem a magyar irodalmi nyelv alakulásának: egységesülésének és eszményivé, normává válásának — folyamatát” (27.)

A szerző két bevezető fejezetben az irodalmi nyelv kutatásának jelen helyzetét, majd munkájának jellegét, sajátosságait ismerteti, s állást foglal az aktuális terminológiai, módszerbeli vitákban. Azután gondosan és azonos székemára szerkesztett fejezetekben bemutatja Sylvester János, Dévai Bíró Mátyás, Szenczi Molnár Albert, Geleji Katona István, Komáromi Csipkés György, Pereszélyi Pál, Kövesdi Pál, Misztótfalusi Kis Miklós és Tsétsi János nyelvtanait vagy „nyelvtanfélé” műveit s rövid ismertetőikben a korból ránk maradt enémű kisebb írásokat. A könyv utolsó fejezete jól kezelhető Összegezés.

A monográfia törzsét alkotó fejezeteket a tárgyalat *nyelvtaniró* „nyelvi életrajza” vezeti be. Ezt a vizsgált mű általános jellemzése követi, majd a nyelvtanirók a nyelvi normákra vonatkozó *közvetlen nyilatkozatait* ismerteti a szerző. Azután — előre megjelölt kulcsjelenségek vizsgálata során — a nyelvtaniró *nyelvtani és nyelvhasználati szabályainak* bemutatására kerül sor, s végül — mintegy kontrollként — a nyelvtanban megfogalmazott szabályokkal a nyelvtaniró *saját nyelvi gyakorlatát* szembeesíti Szathmári.

Az irodalmi nyelv történetének kutatása meglehetősen komplex feladat. Szathmári előjáróban megmondja, hogy „se irodalomtörténeti, se tudománytörténeti, se a nyomdászattal, se az iskolaiügyekkel stb. kapcsolatos külön kutatásokat” nemigen végzett; ezeken a területeken a már meglévő szaktudományos eredményekre támaszkodott. Bizonyára ezért esik áldozatul néha egy-egy sommás általánosításnak. Ilyenkor aztán saját eredményeit nehezen „szituálja”, s álmélkodva, kissé kétkedve fogadja.

Jellegzetes példa erre az ún. ellenreformációról és a jezsuitákról adott sommás kép — s Pereszélyi művének értékelése. A szerző „fursának” találja, hogy Pereszélyi jezsuita léteire „addig nem tapasztalt aprólékossággal” megírta egy élő nyelv nyelvtanát, hogy „katolikus léteire” a héber nyelvre és nyelvtanra hivatkozik, s mindennek tetejében „bőven merít egy protestáns grammatikusnak, Szenczinek munkájából” (306).

A „fursaság” megoldását bizonyára az alapképlet korrekciója adja. A jezsuita — a rendalapítónak a Konstitúciókba foglalt utasítása szerint — tanulmányi éveit alatt kötelességszerűen foglalkozik a latinon kívül élő nemzeti nyelvek tanulmányozásával is. Később is köteles, bárhová rendelik, „lingvam populo vernaculam bene addiscere” (Consti-

tutiones, IV. pars, VII. caput). Ez a követelmény épp egy nemzetközi társulat életében nagyon is magvarázza a *lingva vulgaris* tankönyvszerű feldolgozására irányuló erőfeszítéseket, azt a mély és iskolázott érdeklődést, amelyből Pereszélyi — s egy századdal később Sajnovics műve kibomlott.

De a héber hivatkozás s a Szenci eredményeit értékesítő tudományos objektivitás éppily kevésse meglepő. Hiszen a reformáció korában, de kivált a trentói zsinat után a héberig nyúló, korszerű nyelvészeti módszerekkel dolgozó egzegéziát katolikus tudósok egész sora műveli (jeszuiták is tucatszám), egymással s főleg épp a protestánsokkal versenyezve. Erről bármely szakbibliográfiában vagy egykorú könyvtárban szerzők és művek egész sora tanúskodik. A két szembenálló tábor pedig nem vakította el a felekezeti elfogultság. Már a vetélkedés is arra iáditotta őket, hogy hajlandók, sőt készek legyenek egymástól is tanulni. Számos példa van rá, hogy nemcsak szaktudományos eredményeket, de tankönyveket is átvettek protestánsok katolikusoktól vagy megfordítva.

A monográfia elemző fejezetei sokszempontú, gazdag és minuciózus kutatómunka hasznos termését gyűjtik be. Néhány apró melléfogásra inkább a periferikusan fölbukkanó latin szövegek értelmezésében találtunk. A „sermo naturalis” pl. egyszerűen és szokottan, vagis minden érzelmi árnyalás nélkül: 'anyanyelv'. Az „ars” a középkori latin terminológia szerint nemcsak a hét szabad művészet jelölője, hanem minden gyakorlati tudásé. (Bár a grammatica — igaz a latin nyelv grammatikája — valóban egy az artes liberales közül.) A misszionárius a kor egyházi s jezsuita nyelvhasználatában nem külmiszóiban tevékenykedő, hanem egyszerűen protestáns-lakta területen működő papot jelent.

Az adott keretek szűkek ahhoz, hogy a monográfia olvasása közben támadt nyelvészeti jellegű észrevételeinket szóvá tegyük. Egyre hadd utaljunk mégis! A szőkező v rendhagyó viselkedését Dévai Birónál (156. és 162.) talán azzal magyarázhatjuk, hogy mássalhangzó volta nem volt eléggé tisztázott, s írásmódja is ingadozott.

Az egész monográfia nem változtatta meg azt a képet, amelyet a benne vizsgált folyamatról Bárczi Géza összefoglaló műve, *A magyar nyelv életrajza* alapján alkottunk. Bizonyossággá, sok adattal dokumentált tényné váltja azt, ami ott inkább még valószínűségként, az avatott szakember tudományos hipotéziseként rajzolódott elénk. Talán nem tévedünk, ha elsősorban ebben látjuk tudományos jelentőségét.

Egy kérdést azonban Szathmári sem dönt el, bár a vele kapcsolatban praktice többször állást foglal, talán nem is mindig a legszeren-

csébben. A nyelvtanok, amelyekkel foglalkozik, valóban tükrözik irodalmi nyelvünk kialakulásának: egységesülésének s differenciálódásának. Tükröi, de ugyanakkor ható tényezői is. Tükrönek kétségtelenül jók, mert viszonylag könnyen használhatók (bár nem mindenre érzékenyek). Azt azonban nagyon nehéz lemérni, hogy mennyiben alakító tényezők is. Normatív igény meg-megfogalmazódik bennük, de talán itt is inkább csak tükröznek egy lassan megfogalmazódó normát, ezzel bizonyára súlyt is adnak neki, de nem teremtenek újat. Ebből a szempontból nagyon figyelemre méltó a szerzőnek az az újra meg újra fölbukkanó megállapítása, hogy a nyelvtanok nem találtak tág olvasókörre, némelyiket nem is ismerte a kortárs köztudat. s egymással sem épültek egységes tradícióba. Hogy a nyelvtaníró saját nyelvhasználatát alakították? Kérdés, nem fordítva igaz-e: vagyis megint nem tükrö-e inkább a nyelvtan, mint alakító norma. Gerézi Rabánnak valószínűleg igaza van, amikor Sylvester Grammatikájáról figyelmünk súlypontját áttolja „élete főművére: az erasmusi foganású Új Testamentumra” (Irodalmi nyelvünk kialakulásáról — Janus Pannoniustól Balassi Bálintig 330).

Vegyük hozzá ehhez, hogy a nyelvtanok még tükrönek sem egészek, hisz a nyelvi norma egységesülésének csak hangtani, formai

vonatkozásait tükrözik, „holott az egységesülés kétségtelenül egyéb téren is megnyilvánulhatott, így a szavak és szólások, állandó szókapcsolatok, beszédfordulatok, szóláshasonlatok használatában, a szavak jelentésében, a képzők elevenségében és gyakoriságában, a ragok funkciójában, a mondat szerkesztésben stb.” (Bárczi: im. 222). A nyelvi egységesülésnek ezek a nyelvtanokból nem követhető vonatkozásai talán fontosabbak is a nyelvtanokból követhetőknél. Szathmári művének tanulmányozása során ezért megerősödött bennünk az a vélemény, hogy az egész fejlődési folyamat igazi medrét legalább — nálunk — nem a nyelvtan-irodalom, hanem a kor nagyhatású íróinak tényleges irodalmi művei alkotják.

Végül még egy technikai-formai megjegyzés. A nyelvészeti szakirodalomban megszokott precizitás és egyszerűsítő technika Szathmári könyvében néha a modorosságig jut. Az ItK több mint félszázada hagyományos rövidítése helyett például IrtörtKözl.-re hivatkozik. Az idézett tanulmányokat cím szerint nem jelöli meg, csak a szerzőjük nevét s az első megjelenési helyüket említi. De Trencsényi-Waldapfel vagy Gerézi tanulmányai azóta kötetben is megjelentek. Ki ismer rájuk egy-egy kurta utalásból?

Jelenits István

Diószegi Vilmos: A pogány magyarok hitvilága. Bp., 1967. Akadémiai K. 142,5 l., 14 t. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 4.)

A magyar néprajzi szakirodalom komoly értékű munkával gyarapodott Diószegi Vilmos könyvének megjelenésével. A magyarság honfoglalás előtti hitvilágának a távoli múlt homályába vesző kérdéseit a mintegy kétszáz év óta változó színvonalon folyó kutatások csak nehezen tudták és sokszor téves utakon próbálták megközelíteni, hol tetszetős, de kétes értékű eredményekre jutva, hol a tisztalátás reményéről is lemondva. Áttekintő összefoglalást nyújtani egy olyan kérdéskörben, amelyben a vizsgálatok tárgyának kijelölése, anyagának összegyűjtése, módszerének kidolgozása, az egyes részletproblémák megoldása alig néhány éve történik a szigorúan tudományos követelményeknek megfelelően, rendkívül nehéz. E feladatnak valóban sikeres elvégzésére csak olyan valaki vállalkozhat, aki maga is folytatott olyan részletkutatásokat, amelyeknek nyomán az összefoglalás lehetségessé és időszzerűvé vált. Ebben az esetben ez történt. A korszerű

szintézis előkészítésében magának a szerzőnek volt legjelentősebb része: ő írt már korábban ősvallásunk emlékeinek kutatási módszeréről, a magyar népi műveltség samanisztikus elemeiről, s folytatott gyűjtést szibériai és mongóliai sámánhitű népek körében is.

Vizsgálatának tárgya mindaz, ami a magyar néprajzi anyagban (népi hiedelmekben, szokásokban, mesékben, díszítmények ábrázoló elemeiben) a világmindenségre, az ember lelki tulajdonságaira, a természetfölötti lényekkel, erőikkel kapcsolatba kerülő személyekre vonatkozólag található. Módszere lényegében kétlépcsős összehasonlítás: először egybevetette az egész magyarság körében elterjedt, etnikusnak látszó népi hiedelmek egyes elemeit a szomszéd népek körében élő megfelelő hiedelmekkel, azután — feltételezve, hogy amit a környező népeknél nem talált, az ősi örökség lehet — a csak nálunk meglévő elemeket összehasonlította a rokonnépek és a velük egykor vagy most kapcsolatban álló népek samanisztikus hitvilágának megfelelő elemeivel. Ez utóbbiak között sikerült olyan jellegű és olyan nagy számú egyezéseket találnia, amelyekből összeállítható egy szerves egészet alkotó képzetrendszer: a sámánhitű